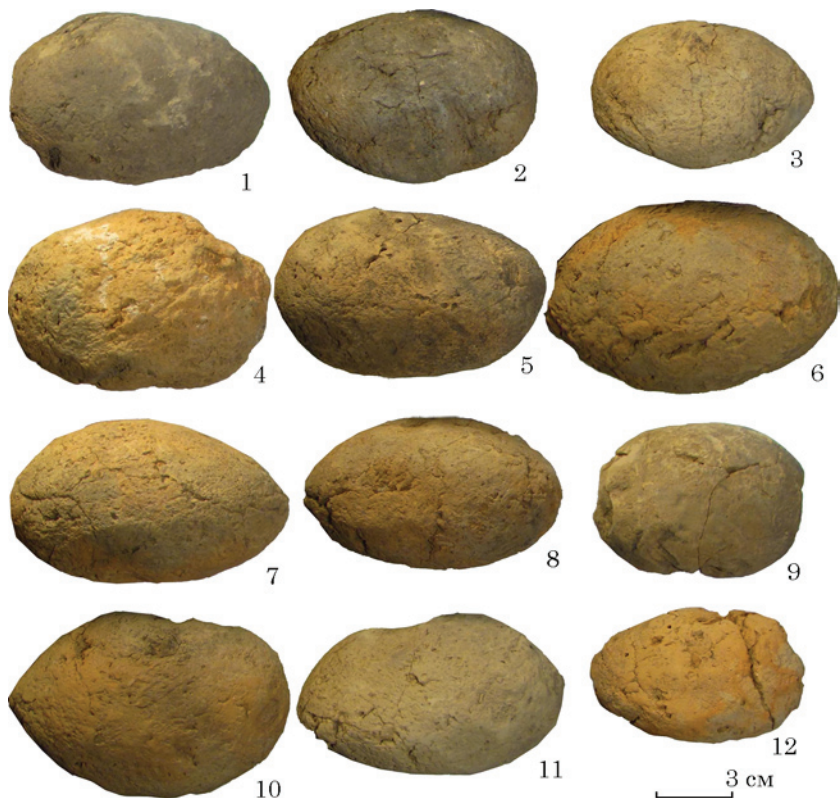


## ПРО ОДНУ КАТЕГОРІЮ ЗНАХІДОК З БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

*С. А. Задніков*

Більське городище досі залишається одним з найбільш досліджених поселень Лісостепової Скіфії. Понад 60 років його вивчають науковці Харківського університету (Шрамко 2016; 2018; 2019). За десятиріччя здійснення археологічних розкопок експедицією під керівництвом Б. А. Шрамка були розкриті значні площі на Східному укріпленні. Цікаві матеріали були отримані вже у першій рік польових робіт, коли був закладений розкоп 1 в північній частині укріплення (Шрамко 1973, с. 82). Крім уламків ліпного посуду, до польового опису були занесені залізні знаряддя праці, прикраси з заліза й скла, глиняні зооморфні статуетки, бронзові вістря стріл та інше. Вперше на лісостеповому поселенні скіфського часу була знайдена пантікапейська монета (Шрамко 1973, рис. 3: 2). Серед іншого, уперше на поселенні були зустрінуті такі специфічні вироби, як глиняні вальки або «пиріжки». На наш погляд саме ця назва більш всього відповідає формі. Ці предмети мають видовжену, еліпсоїдну форму (деякі — з загостреними краями), виготовлені з добре відмученої, щільної глини, мають слабо пропечену серцевину (рисунок). Зовні поверхня виробів має світло-брунатний, сірий колір. За звичай ці предмети мають довжину 8,0—12 см, діаметр — 4—8 см. У розкопі 1 навіть було знайдено невелике скупчення цих виробів. Так, на дні ями 7 зафіксовано шість «пиріжків». В розташованій поряд ямі 8 виявлені залишки вогнища з передпечною ямою. Серед пічного завалу Б. А. Шрамко також зафіксував уламки глиняних «пиріжків», які за його думкою слугували своєрідними цеглинами для закладання отворів в зводі куполу печі (Шрамко 1959, с. 32). Також поодинокі фрагменти «пиріжків» були знайдені ще в 10 господарських ямах цього розкопу, що вперше дозволило висловити припущення про функціональне призначення таких виробів.

У наступні роки здійснення археологічних розкопок на Більському городищі глиняні «пиріжки» ще неодноразово зустрічались дослідникам, в деяких випадках також у вигляді скупчень. Так, у 1981 р. в заповненні ями 106 розкопу 29 на Східному укріпленні було знайдено 14 глиняних вальків («пиріжків») та їх уламків (Шрамко 1981, с. 10). Майже через три десятиріччя, в 2014 р. в розкопі 35 на Східному укріпленні ми знов зіткнулись з незвичайними знахідками (Задніков 2015, с. 15, рис. 6: 5—6; 7: 15—26). У нижній частині ями 32 на глибині від 0,75 до 1,3 м, окрім уламків ліпного посуду було виявлено скупчення глиняних «пиріжків» (рисунок) різного ступеня випалу, їх довжина



Глиняні «пиріжки» з ями 32 розкопу 35 Східного укріплення Більського городища

становить 9,0—11 см, ширина — 6,0 см, висота 3,5—6,0 см. Усього знайдено 41 цілий екземпляр і 109 уламків. Деякі «пиріжки» мали слабкий випал та розпадались при вилученні (Задніков 2015, с. 15, рис. 6: 5—6; 7: 15—26). Одразу стало зрозумілим, що зовнішній вигляд предметів та контекст їх виявлення близький до ситуації на поселенні на поселенні «Поле 2-ї бригади» що розташовано в межах Великого укріплення. Саме тут, в 2008 р., при рятівних роботах, в господарській ямі 19 було знайдено чотирнадцять цілих «пиріжків» та 7 — в уламках (Супруненко 2014, с. 70—73; Скорий та ін. 2019, с. 194, рис. 227; 273; 318). Крім того, поодинокі екземпляри також траплялись в інших ямах в різних розкопах Східного укріплення, та на поселенні «Поле 2-ї бригади».

Скупчення з глиняними вальками («пиріжками») у вигляді — «паланиці» були знайдені на Книшівському городищі в басейні

Псла. Цікаво, що мінімум як у двох випадках вони знайдені на піщій або поряд (Гавриш 1990, с. 59; Дараган 2017, с. 151, рис. 16). О. Б. Супруненко подібні вальки зараховує до культових виробів, які використовували для відправлення землеробських культів у зв'язку з тим, що в глиняному тісті «пиріжків» з ями 19 іноді проглядались відбитки зерен проса (Супруненко 2014, с. 73). До культових предметів глиняні «пиріжки» зарахувала і М. М. Дараган (Дараган 2017, с. 151—152).

Подібні вироби знайдені в поминальному комплексі на городищі юхновської культури Киселівка II (Каравайко 2012, с. 63—64, 103, рис. 43). А на Західному Юхновському городищі глиняні «пиріжки» були виявлені поряд з піччю одного з жител (Каравайко 2012, с. 103).

Щодо хронології то цікаво, що в розкопі 1 Східного укріплення Більського городища «пиріжки» знайдено в 10 господарських ямах, з них в заповненні чотирьох були уламки грецьких амфор IV ст. до н. е. Також в ямі 32 розкопу 35 знайдений фрагмент вінця амфори з грибовидним вінцем IV ст. до н. е. На жаль в ямі 19 поселення «Поле 2-ї бригади» не було датуючих предметів, проте, за речовим матеріалом автор розкопок датував поселення кінцем V—IV ст. до н. е. (Скорий та ін. 2019, с. 237). Таким чином, на Більському городищі глиняні «пиріжки» можна вважати категорією, скоріш за все, культових предметів традиція виготовлення та використання яких характерна для IV ст. до н. е.

Городище Киселівка II, де знайдені аналогічні вироби, автор розкопок датує V ст. до н. е. (Каравайко 2012, с. 175), що вказує на ранішу хронологічну позицію таких предметів на території юхнівської культури, де вони набули популярності ще в V ст. до н. е. На Більському городищі подібні вироби з'являються пізніше — в IV ст. до н. е., що може вказувати на витоки їх використання саме в середовищі юхновської культури, звідки походить традиція виготовлення подібних виробів населенням Більського городища, де вони також були пов'язані з певними ритуалами.

Цікаво, що на інших пам'ятках Ворскли та Сіверського Дінця подібні за формою, розмірами та глиною вироби поки ще не знайдені.

Таким чином, ми вважаємо що глиняні «пиріжки» в певній мірі можуть слугувати хронологічним та етнічним маркером, категорією виробів, що, можливо, свідчать про інфільтрацію якоїсь частини населення юхнівської культури на територію Більського городища. Проте, ми розуміємо, що у дійсний час це лише робоча версія, оскільки для більш впевненого твердження необхідно розглядати й інші категорії предметів матеріальної культури з урахуванням сталих традицій різних груп лісостепового населення.

## ЛІТЕРАТУРА

- Дараган, М. Н. 2017. О находках глиняных конусов на городищах скифского времени Украинской Левобережной Лесостепи (археологические контексты и пространственный анализ). *Археология евразийских степей*, 3: эпоха бронзы и ранний железный век, Материалы III международной научной конференции «Ананьинский мир: культурное пространство, связи, традиции и новации», с. 141—169.
- Задніков, С. А. 2015. Східне укріплення Більського городища: результати досліджень 2014 року. *Археологічні дослідження Більського городища 2014*, с. 7—17.
- Каравайко, Д. В. 2012. *Памятники южновосточной культуры Новгоро-Северского Полесья*. Киев: ИА НАН Украины.
- Скорий, С. А., Білотор, В. П., Супруненко, О. Б., Кулатова, І. М., 2019. *Селища скифського часу в системі Великого укріплення Більського городища*. Київ: Майдан.
- Супруненко, О. Б. 2014. Культіві і поховальні комплекси на пізньоскифському поселенні в ур. «Поле 2-ї бригади». *Археологічні дослідження Більського городища 2013*, с. 62—82.
- Шрамко, Б. А. 1959. *Отчет о работе Скифо-славянской экспедиции Харьковского гос. университета в 1959 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1959/29.
- Шрамко, Б. А. 1973. Восточное укрепление Бельского городища. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 82—112.
- Шрамко, Б. А. 1981. *Отчет о работе Скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского гос. университета в 1981 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1981/114.
- Шрамко, І. Б. 2016. Б. А. Шрамко — исследователь Бельского городища. В: Корост, І. І. (ред.). *Більське городище в наукових працях Б. А. Шрамка. Збірник наукових праць, присвячений 95-річчю від дня народження вченого* (укладачі: С. А. Задніков, І. Б. Шрамко). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна; ІКЗ «Більськ»; Майдан, с. 14—26.
- Шрамко, І. Б. 2018. Головні підсумки вивчення Більського городища вченими Харківського університету (до 60-річчя від початку перших досліджень пам'ятки). В: *Проблеми історії та археології України: Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції, до 60-річчя від початку дослідження Більського городища Харківським університетом (Харків, 14—15 грудня 2018 р.)*. Харків, 2018, с. 26.
- Шрамко, І. Б. 2019. 60-років досліджень Більського городища Харківським університетом. *Археологія*, 1, с. 144—147.